

Станом на кінець 1902 р. комісія по завідуванню музеєм складалась з 28 членів, в тому числі і 3 представники Ради товариства. Як повідомлялось у звіті за 1902 р., діяльність музею в першому півріччі призупинилась. Перш за все, це було пов'язано із нестачею коштів та відсутністю підходящого приміщення. Негативний вплив на діяльність музею мав фактор відсутності голови комісії Н. Біляшевського через хворобу, який 10 жовтня 1902 р. змушений був відмовитись від цієї посади. Незважаючи на труднощі, комісія зуміла розширити кількість відділів музею, заснувавши нові – сільськогосподарський та світлових картин. У результаті такої діяльності на кінець 1902 р. музей складався з наступних підрозділів: фізики, хімії, кристалографія, мінералогія, ботаніка, зоологія, анатомія і гістологія, археологія, географія, технологія, математика, світлові картини [8, с.76-78].

У 1903 р. Пересувний музей переїхав у Народний Будинок Київського товариства грамотності, що значно покращило його функціонування. Адже за проектом Народного Будинку в ньому відводились спеціально збудовані приміщення, в яких поміщались експонати музею. Тому майже увесь рік члени комісії та і всього Товариства присвятили упорядкуванню фондів каталогів цього структурного підрозділу. Крім того, ще одним напрямком діяльності комісії було виготовлення світлових картин під керівництвом В. Хитрого та Н. Коніської. У подальшому кількість членів комісії зростає і на 1 січня 1905 р. їх число досягло 55 осіб. Основну увагу члени музейної комісії у 1904 р. приділяли виданню каталогу по всім відділам музею; проведенню екскурсій з ботаніки, біології, сільському господарству та геології; створення нового відділу "Зібрання посібників для наочного навчання"; запрошення майстра (за кошти) виконувати замовлення на діапозитиви [9, с.124].

Таким чином, поширення Київським товариством грамотності початкової освіти та елементарних знань серед населення досягло свого найвищого піднесення в останні десять років існування організації 1897 – 1908 рр. За цей період Товариством було відкрито ряд недільних шкіл, крім того діячі організації доклали максимум зусиль для заснування Пересувного музею наочних посібників, а для допомоги учителям – Педагогічного бюро. З метою покращення організації роботи створювалися комісії, які мали відповідати за певні напрями в поширенні початкової освіти. Так, одна за одною виникли шкільна комісія, а також комісії, що відповідали за діяльність Пересувного музею та Педагогічного бюро.

1 Березівська Л.Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.) / Лариса Дмитрівна Березівська. – К. : Молодь, 1999. – 191с. 2. Гордійчук О. Недільні школи Київського товариства грамотності (1897 – 1904) / Олександр Гордійчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип.1. – С. 252-256. 3. Державний архів міста Києва (ДАМК). – Ф.168 – Оп.1. – Спр.4. 4. Калениченко А. Київське товариство грамотності / Калениченко А., Калениченко Н. // Рідна школа. – 1997. – №12. – С.74-75. 5. Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1896 г. – К.: Тип. Тип. Императорского Университета Св. Владимира. Акц. о – вапечатного и издательского дела Н. Т. Корчак – Новицкого, 1897. – 43 с. 6. Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1897 г. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1898. – 96. 7. Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1900 г. – К.: Тип. М. Ивановой, 1901. – 124 с. 8. Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1902 г. – К.: Тип. Н.А. Гирич, 1903. – 108 с. 9. Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1904 г. – К.: Тип. Императорского Университета Св. Владимира. Акц. О-ва печатного и изд. дела Н.Т. Корчак-Новицкого, 1905. – Разд. Паг. 10. Устав, положения и инструкции Киевского общества грамотности. – К.: Тип.Т. Г. Мейнандера, 1899. – 42 с. 11 Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ (ЦДІАК України). – Ф.195. – Оп.1. – Спр.1.

Надійшла до редколегії 25.05.09

Н. Кучменко, асп.

ЛЕГАЛЬНА ТА НЕЛЕГАЛЬНА ЕМІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ДО ПОРТУГАЛІЇ: СУЧАСНІ МЕТОДИ ПІДРАХУНКУ

У статті здійснено аналіз офіційних та неофіційних джерел України, стосовно українських громадян, які виїхали до Португалії.

The analysis in official and unofficial sources of Ukraine in conformity with Ukrainian citizen, who departed to Portugal are analyzed in the article.

Про актуальність проблеми трудової міграції та дослідження її наслідків ніхто вже не сперечається. Про це постійно говорять ЗМІ, представники уряду, міжнародних та державних структур, правозахисники та просто пересічні громадяни, відзнято велику кількість теле- та радіо-передач, а нещодавно створено навіть окремий сайт zarobitchanu.org у мережі Інтернет. Складається враження ніби всі усвідомлюють важливість та небезпеку цього явища, як для України в цілому, так і для кожного її громадянина зокрема. Та все ж, ціла низка запитань залишається не розкритою.

Слід відзначити вагомий внесок у вивчення даної проблеми таких провідних вітчизняних вчених як, Е. Лібанова, О. Малиновська, Н. Марченко, С. Пирожков, О. Піскун, О. Позняк, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, В. Трощинський, А. Хомра, та ін. Наукові дослідження цих авторів значно поглиблюють вивчення трудової міграції, дають можливість сформулювати висновки, які в подальшому допоможуть розв'язати міграційні проблеми в інтересах суспільства. Водночас, з різних причин, не існує єдиної думки, з багатьох аспектів досліджуваної проблеми.

У даній статті здійснено спробу на основі джерел та публікацій проаналізувати сучасні методи, які допома-

гають підрахувати кількість "заробітчан", які виїхали з України до Португалії.

Спробуємо акцентувати нашу увагу на головних аспектах проблеми, а також на тих, які до цього часу залишаються дискусійними, а отже й малодослідженими. Перш за все, вони пов'язані з кількісним виміром новітньої трудової міграції.

У сучасних умовах ми маємо статистичні дані щодо руху населення, надані МЗС, Держкомкордоном України та посольствами іноземних держав, акредитованих в Україні. Крім цього, необхідні дані щодо міграційних процесів можуть фіксуватися у вигляді спеціально створених реєстрів, а також вивчатися за результатами різних вибіркового обстежень населення. Узагальнені дані про міграцію населення формуються на основі оброблення талонів статистичного обліку, які надходять з органів внутрішніх справ. Вони заповнюються одночасно з адресними листками під час виписки (зняття з реєстраційного обліку) за місцем проживання. Талон статистичного обліку містить основні демографічні та соціально-економічні характеристики мігранта. Аналогічні дані містять талони вибуття [2, с. 14].

Саме за талонами статистичного обліку органи статистики здійснюють обробку даних з питань міждержав-

ної міграції. Але, як зазначив працівник відділу статистики України м. Черкаси, "інформація ця, є досить умовна, оскільки виїжджаючи за кордон, наші громадяни, у більшості випадків, не знімаються з реєстраційного обліку в Україні, а залишаються прописаними за місцем свого безпосереднього проживання. От і виходить, що відслідкувати виїзд українців, практично не можливо" [11]. Даний факт підтвердився на практиці. Так, всі опитані респонденти на запитання: "Чи знімались Ви з реєстрації для виїзду за кордон?", відповідали:

– Горда Ольга Миколаївна (1962 р.н.): "Я не виписувалась, хоча знаю, що повинна була по закону. Та я вже 9 років у Португалії і всі про це знають, родичі, сусіди, знайомі. Одна з моїх знайомих навіть робить у паспортному, вона теж знає, то я ж така не одна, так всі роблять, хто їде" [3].

– Коршак Іван Іванович (1963 р. н.): "Ні не знімався, оце скільки років вже там, а додому навіть кожного разу на вибори запрошення приходять і мені, і жінці. От вам і мертві душі де беруться" [9].

– Кучменко Віктор Васильович (1963 р. н.): "Ні я не знімався, хоч знаю, що згідно закону, повинен був це зробити. І знаю, що не знімається, майже, ніхто. Тому, що як ви це собі уявляєте, ну припустимо, знявся ти тут в Україні і що далі. Згідно законодавства у визначений термін маєш приписатися десь, розраховувати на те, що тебе припишуть у Португалії, марно" [10].

За офіційними даними Державного комітету з питань охорони державного кордону України, протягом 2000-2002 рр. з України до Португалії виїхали лише 105 осіб. Виникає запитання: а звідки взялись 140 тис. українських трудових мігрантів, які, за українськими експертними оцінками, нині перебувають у цій країні? А за даними португальських ЗМІ, кількість українських мігрантів у цій країні сягає 200 тис. осіб [6, с. 37-38]. Ми повністю погоджуємося з думкою, що наведені дані Держкомкордону дають уявлення лише про загальний обсяг та напрями міграційних потоків з території України. А тому, на підставі цих даних неможливо визначити, скільки саме громадян України перебуває в тій чи іншій країні, в тому числі як трудові мігранти. Це пов'язано з тим, що наведені цифри свідчать про сумарну кількість перетинів кордону громадянами України в певних напрямках, а також включають і тих, хто в зазначений період перетинав кордон два рази і більше. Це досить важливо, зважаючи на феномен так званих човників, – осіб, які перетинають кордон по кілька разів на рік.

В офіційних даних не враховано також і тих громадян України, які вже протягом тривалого часу перебувають на території інших країн у статусі трудових мігрантів і не повертаються в Україну протягом останніх років.

Є й інший шлях підрахунку, так званий зміст наявної форми державної статистичної звітності № 1-ТМ (трудова міграція) – офіційні дані Міністерства праці та соціальної політики України. Це "Звіт про чисельність і склад громадян України, які тимчасово працюють за кордоном". Але він не відповідає її назві. В ній містяться дані не про тимчасово працюючих за межами Батьківщини, а про громадян направлених на тимчасову роботу за кордон Міністерством праці та соціальної політики, чи агенствами, комерційними бюро України. Саме вони домовлялись про працевлаштування "наших" за кордоном на підставі відповідних двосторонніх угод. Дані договори укладались між суб'єктами господарської діяльності чи органами служби зайнятості України та закордонними партнерами. Їх суть полягає у виконанні певного обсягу робіт або надання потрібних послуг на території відповідної іноземної держави. Але дії ці є неправомірними, оскільки в окремих країнах громадяни

України можуть бути легально працевлаштовані без сприяння українських посередників [4, с. 454-455]. А також слід мати на увазі, що наведені дані фіксують лише тих громадян України, які були працевлаштовані фірмами офіційно ліцензованими Міністерством праці та соціальної політики України. А тому, тут враховуються лише легально працевлаштовані громадяни України, тобто громадян, які в'їхали на територію країни працевлаштування на законних підставах, зокрема на підставі робочої візи, а не туристичної чи гостьової, та в подальшому отримали дозвіл на працевлаштування і перебування в ній [6, с.39].

Згідно даних державної статистики, обсяги офіційно зареєстрованої трудової міграції за кордон постійно зростають, однак вони навіть приблизно не відповідають реальним масштабам явища через проблему нелегальної міграції. В 2001 році через державні центри зайнятості та фірми-посередники, що мали дозвіл на відповідну діяльність за кордоном, офіційно працевлаштованими були лише 36,3 тис. українців [5, с. 12].

Іншим важливим джерелом інформації, щодо кількості громадян України, працевлаштованих за кордоном, є дані консульських служб МЗС України [6, с. 39]. Однак, у тих країнах, де на сьогодні нараховується значна кількість наших громадян, зокрема не є винятком і Португалія, на консульському обліку офіційно фіксується незначний відсоток українців. Це пов'язується з рядом причин. По-перше, більшість з наших "заробітчак" знаходились там, як нелегальні трудові мігранти. По-друге, навіть ті громадяни України, які легально перебували на території Португалії, і мали для цього всі правові підстави, не завжди бажали ставати на консульський облік "омріяно" країни. Тому, що більшість з них боялись, що надання правдивої інформації про місце та мету їх перебування може призвести до негативних наслідків щодо їхнього подальшого перебування в даній країні, а також після повернення на Батьківщину.

Як повідомили нам респонденти Качур Олег Петрович (1964 р. н.) та Качур Наталія Михайлівна (1965 р. н.): "Ми пропрацювали легально в Португалії, 8 років, але стати на облік у консульстві не хотіли. Тому, що далеко було їхати. І ходили такі слухи серед наших, що якщо станеш, то дома в Україні цих заробітчак будуть обкладати налогом через податкову. Не знаємо наскільки це правда, та від нашого уряду можна ждати чого завгодно. Чи хтось тобі в чому допоможе, а от заберуть бистро. Для цього багато ума не треба, приймуть завтра якийсь закон у парламенті і що тоді?" [8].

На жаль, багато громадян України не володіють достатньою інформацією про цілі даної процедури та про її позитивні наслідки, які може мати консульська реєстрація у разі необхідності захисту їх прав та свобод [7 с.17].

Зі слів Чорненко Андрія Степановича (1964 р. н.) ми вияснили: "Да я працював легально в Португалії, але на облік у консульстві не стояв. Чув і знаю тих, хто їздив туди, вистоявав чергу, тратив свій час і що це їм дало? Легше стало жити чи більше почав платити патрон? А чому ви не стали на консульський облік, з власної ініціативи чи на те у вас були якісь причини? Я не ставив собі за цілі, та мені було і не з руки туди їхати, треба було відпрошуватись з роботи. А хто тебе відпустить?" [20].

Крім офіційних даних Міністерство закордонних справ України надало також експертні оцінки щодо кількості українських трудових мігрантів: 140-150 тисяч громадян України перебуває у Португалії [6, с.41].

Таким чином, дані консульського обліку громадян України, які тимчасово або постійно працюють на території Португалії, хоч і більш повні порівняно з даними Міністерства праці та соціальної політики України, про-

те також не відображають реального стану щодо кількості громадян України, які знаходяться у даній країні на заробітках.

Відносно розподілу мігрантів по країнах перебування, за оцінками, які було озвучено Уповноваженим з прав людини Н. І. Карпачовою у Верховній Раді України в спеціальній доповіді "Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном" (2 квітня 2003 р.), з посиланням на інформацію, надану міністерствами та відомствами, дипломатичними установами України за кордоном, інститутами Національної академії наук України, обласними державними адміністраціями, банками, а також дипломатичними представництвами іноземних країн, акредитованих в Україні, зазначалось, що в Португалії на заробітках знаходиться 150 тисяч українських громадян [16]. Таку ж саму цифру наводять в своїй праці "Внешние трудовые миграции в Украине" С. Пирожков, О. Малиновська, А. Хомра [12]. Під час засідання круглого столу "Економічна еміграція з України: причини і наслідки" (26 квітня 2003 р. м. Київ) Голова Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, Г. Удовенко у своєму виступі теж доповів, що за попередніми даними у Португалії в 2001 році працювали 150 тисяч наших громадян [6, с. 10].

Дещо інші відомості зустрічаються в ЗМІ. Наприклад у "Поступі", за 20 липня 2001 року зазначається, що "За оцінками Financial Times, у Португалії у даний час знаходиться понад 200 тисяч нелегальних іммігрантів і тільки 38 тисяч з них, пройшовши усі паперові процедури, отримали – таки дозвіл на роботу" [1]. "Україна (Радіо свобода)" у своєму виступі за 22 жовтня 2002 року повідомляє: "Лише протягом останніх двох років кількість іммігрантів у десятильній Португалії подвоїлася, і складає 400 тисяч осіб, приблизно 10 % всієї робочої сили" [17]. "Дзеркало тижня" в кінці 2002 року наводить такі дані: "Лише в Португалії легально працюють 195 тисяч громадян України. А скільки нелегальних?" [5]. "Високий Замок" на початку 2003 року повідомив, що "Кількість українців, які перебувають у цій країні на законних підставах, сягає 60 тисяч, а число "підпільних" заробітчан, за неофіційними даними, перевищує цю цифру в кілька разів. Як стверджує португальська влада, Україна перетворилась на третє за значенням джерело імміграції до Португалії, поступившись місцем у цій категорії лише колишнім португальським колоніям – Кабо Верде та Бразилії" [19]. "Голос України" доводить кількість заробітчан до 250 тисяч: "За офіційною статистикою МЗС України, нині у Португалії нелегально працює майже 50 тисяч наших співвітчизників. А насправді, стверджують ті хто заробляє там на шматок хліба, їх значно більше. Офіційна цифра занижена щонайменше у 4-5 разів" [15, с. 18]. Посол України в Португалії Костянтин Тимошенко в газеті "Україна молода" заявив: "Легально зараз у Португалії перебуває близько 70 тисяч громадян України, але на консульському обліку стоїть лише 13 тисяч... За минулий рік у цій країні народилося 600 українців, а до кінця цього літа – ще 400" [18].

МЗС України визнає, що, за його оцінками, в Португалії перебувають як нелегальні трудові мігранти до 50 тис. наших співвітчизників. Ще стільки ж українців, за даними українського консульства в Ліссабоні, офіційно працюють на території Португалії. Водночас статистичні дані португальської поліції свідчать про те, що кожні два дні в країні гине українець (переважно в дорожньо-транспортних пригодах), тож можна збагнути, що реальна кількість українців, які працюють на плантаціях Португалії в піковий час жнив, які бувають у Португалії

кілька разів на рік, досягає півмільйона [6, с.26]. "Роботодавець" на літо 2008 року, наводить статистичні та попередні експертні дані щодо кількості українських трудових мігрантів за кордоном (за даними Міжнародного Благодійного Фонду "Карітас України"). Так, у Португалії офіційна кількість: 44,6 тис. осіб, експертні дані: 75 тис. осіб. У виданні наголошується, що Португалію умовно можна віднести до країн з негативною динамікою міграції. У Португалії, наприклад, ще наприкінці 2006 року кількість українських мігрантів офіційно сягла понад 60 тис., а за експертними даними – близько 200 тис. [14]. "Ехо планети" влітку 2009 року повідомляло "Несколько лет назад численность украинских гастарбайтеров в Португалии и их семей превысила четверть миллиона человек. Что касается официальной зарегистрированных украинцев, то в 2004 году их было больше 60 тысяч. Но уже в следующем году начался отток. В результате, в 2007 году граждан Незалежной осталось меньше 40 тысяч" [13].

Крім цього, наведено деякі дані, які розміщено у всесвітній мережі Інтернет: За офіційними даними МЗС, на 2003 рік на нелегальному становищі за кордоном знаходяться близько 1,5 млн. громадян України. У Португалії нелегально працює понад 50 тис. українців [22]. Зовсім інші цифри фігурують на 2007 рік: "По данным службы иностранцев и границ Португалии (SEF), на август 2007-го на территории страны легально находились 37 851 гражданин Украины. Предположительно еще 10-12 тыс. – нелегально. Украинцы в Португалии составляют третью по численности группу иммигрантов после выходцев из Бразилии и Кабо-Верде" [21]. А 5 серпня 2009 року мережа Інтернет зазначала, що українські заробітчани не поспішають повертатися з Португалії додому, з яких тільки 35% працюють легально. Решта живуть в страху перед депортацією і змушені переховуватися від влади [23]. Це лише окремі дані, які нам зустрічались. Відразу можна побачити суттєву різницю в наведених цифрах.

Як бачимо, в офіційних та неофіційних джерелах України, у тому числі й у ЗМІ, вміщено різні оцінки кількості українських трудових мігрантів, які протягом останніх років виїхали з України до Португалії. При цьому діапазон таких оцінок значно коливається: від 40-50 до 200-400 тис. осіб. І це не дивно. Адже підрахувати точно, або хоча б приблизно кількість українських заробітчан, які виїхали до Португалії, є надзвичайно важко, оскільки лише незначна частина українських трудових іммігрантів їхала працювати за кордон згідно контракту, а от більшості нашим співвітчизникам судилося перебувати за межами Батьківщини у статусі "нелегалів".

Труднощі в цих оцінках полягають ще й у тому, що прибувши до Португалії та перебуваючи там досить довгий час, українські "заробітчани" не бажали ставати об'єктом обліку як українських консульських служб, так і міграційних служб країни перебування, аж доки, у зв'язку із зростаючими масштабами міграції населення, приймаюча країна була вимушена утворити державну службу міграції, внести відповідні зміни в національне законодавство, прийняти міждержавні угоди, щодо врегулювання міждержавних процесів. Масштаби нелегальної міграції до Португалії, особливо з України, налякали місцевих політиків. Влада побоювалась, що кількість іноземців у країні швидко сягне півмільйона, тобто 5% населення.

Отже, сьогодні є всі підстави говорити про неефективність існуючої системи обліку статистичної інформації у сфері трудової міграції, а також відсутність єдиного державного органу, який би відповідав за збір такої інформації, її узагальнення та аналіз.

1. Вільчинський О. Іммігранти уже "в законі" // Поступ. – 2001. – 20 липн. 2. Всеукраїнський перепис населення. – Київ, 2001. 3. Горда Ольга Миколаївна (1962 р.н.) – народилась і мешкала до виїзду в Португалію в м. Городищі Черкаської області. – записано в червні 2008 року. 4. Демографічна криза в Україні. – Київ, 2004. 5. Дружинський В. Компартия допоможе.. // Дзеркало тижня.- 2002. – 7 грудн. С. 21. 6. Економічна еміграція з України: причини і наслідки : Зб. матеріалів " круглого столу " (Київ 26 квіт. 2003 р.) / Упор. І. Винниченко. – К. : Ін-т досліджень діаспори, Геопринт, 2003.- 60 с. 7. Закон України Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Зб. нормат. актів України з питань паспортної, реєстраційної та міграційної роботи / Відп. за вип. В.І. Шепель. – К., 1995. 8. Качур Олег Петрович (1964 р. н.) – народився в с.Млів Городищенського р-ну Черкаської обл. та Качур Наталія Михайлівна (1965 р. н.) – народилася в м. Городищі Черкаської обл., які мешкали в м. Городищі, Черкаської обл. до виїзду в Португалію. – записано в червні 2008 року. 9. Коршак Іван Іванович (1963 р. н.) – народився в с. В'язів Городищенського р-ну Черкаської обл., і мешкав у с. В'язів Городищенського р-ну Черкаської обл. до виїзду в Португалію. – записано в лютому 2009 року. 10. Кучменко Віктор Васильович (1963 р. н.) – народився в с. Валява Городищенського р-ну Черкаської обл., мешкав у м. Городищі Черкаської обл. до виїзду в Португалію. – записано в березні 2009 року. 11. Наталія Василівна –

працівник відділу статистики м. Черкаси. – записано в липні 2009 року. 12. Пирожков С. Внешние трудовые миграции в Украине / Пирожков С., Малиновская Е., Хомра А. – Киев : НИПМБ, 2003. – 134 с. 13. Поляков А. Из Португалии бегут трудовые мигранты // Эхо планеты. – 2009. – 12 июн. 14. Марков І. Їх не повернути // Роботодавець. – 2008. – 8 серпн. 15. Скрипник В. Чому ми не стали португалами? // Голос України. – 2003. – 27 берез. С. 18. 16. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Виступ Уповноваженого з прав людини Н. І. Карпачової у Верховній Раді України під час представлення Спеціальної доповіді // Голос України. – 2003. – 15 квіт. 17. Україна (Радіо свобода), виступ // за 22 жовтня 2002 року. 18. Вони чекають... – Україна молода. – 2004. – 16 бер. 19. Фаріон І. Спочатку шукай роботу "за бугром", а потім відкривай візу // Високий Замок. – 2003. – 13 лют. 20. Чорненко Андрій Степанович (1964 р. н.) – народився і мешкав у м. Городищі Черкаської обл. до виїзду в Португалію. 21. Кичигина Н. Украинцев в Португалии знают все. [Електронний ресурс] / Наталія Кичигина // Еженедельник 2000 – 2008. – 11-17 апр. – Режим доступу до газети <http://www.2000.net.ua/print?a=%2Fpaper%2F53959>. 22. [Електронний ресурс] // – 2003.- 13 лют. –Режим доступу до газети : <http://www.obozrevatel.com.ua/ukr>. 23. Українські заробітчани не поспішають повертатися з Португалії додому. [Електронний ресурс] // Radio 4U 2009 – 2009. – 5 серп. о 10:04 – Режим доступу до джерела: radio4u.com.ua

Надійшла до редакції 27.05.09

І. Моргунова, асп.

НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО: ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ

Розглянуто дитячі та юнацькі роки Н. Полонської. Досліджено джерела формування її світогляду та наукових інтересів.

The article points out the springtime and childly age of N. Polonska. The origin of her ideology formation and scientific interests were explored.

Н.Д. Полонська-Василенко – видатний історик, архівіст, археолог та викладач, яка зробила значний внесок у розвиток української і російської історичної науки.

Постать Наталії Дмитрівни довгий час не досліджувалась в Україні, а перші праці про її діяльність і життя з'являються в середині 90-х рр. ХХ ст. Це дослідження І. Верби, В. Ульяновського [1, 11] та інших. Нещодавно з'явилась праця Н. Швайби [15]. Цінну інформацію про життя Наталії Дмитрівни ми можемо дізнатися з її особистих спогадів [9, 10], де історик відтворила своє родинне та інтелектуальне середовище, в якому вона виховувалась, де формувалась її науковий і суспільний світогляд. Щоб об'єктивно і всебічно висвітлити постать Н. Полонської-Василенко, якій довелось посісти значне місце в історичній та архівній науці, потрібно дослідити її дитячі та юнацькі роки.

Народилася Н. Полонська-Василенко 13 лютого 1884 р. у Харкові. Її батько – Дмитро Меньшов походив з незначної дворянської родини, де більшість чоловіків були військовими. Коли народилась його донька, він займав посаду старшого ад'ютанта окружного артилерійського управління в м. Харкові. Мати Наталії Дмитрівни – Марія Федорівна – була донькою ротмістра, походила з роду потомствених дворян Мухортових [12, арк. 28]. Батьки Наталії Дмитрівни побрались у 1880 р., подружжя розпочало своє життя у Харкові. Меньшови рідко бували на великих балах у Дворянському зібранні, найбільше вони любили проводити час удвох. Молоді люди захоплювались читанням різної літератури, тому з перших місяців вони вирішили збирати власну бібліотеку. За 8 років життя у Харкові вони мали вже досить велику кількість книг. Взагалі сім'я жила дуже скромно, крім службової плати Дмитра Петровича, пара отримувала невелику допомогу від родини Мухортових. Через чотири роки спільного життя у них народилась донька, як зазначила Наталія Дмитрівна у своїх спогадах: "У тихій, щасливій, скромній родині народилася я, перша й єдина людина, яка ще міцніше зв'язала подружжя Меньшових" [9, с. 389]. Родина жила небагато, але могла собі дозволити няню для дитини.

У 1888 р. Харківська воєнна округа була ліквідована, а разом із нею управління, в якому служив Дмитро Петрович, він залишається без роботи, Після довгих пошу-

ків нового місця відповідна посада знаходиться в іншому місті і Д. Меньшов погоджується на прикомандування до управління артилерії в Києві. Марія Федорівна ніколи не любила Харкова, але переїзд сприйняла досить болісно, потрібно було збирати речі, залишати обжиту квартиру, змінювати звичний спосіб життя.

У 1889 р. родина переїжджає до Києва, і для сім'ї розпочинається нове життя, як зазначала Наталія Дмитрівна: "Ми почали жити у трьох, без няні, і я якось перестала почувати себе "відмінною" від батьків" [10, с. 203]. Доходи родини були невеликими, але дозволяли Марії Федорівні не працювати. Весь свій вільний час вона присвячувала доньці. Будучи розумною, високоосвіченою людиною мама маленької Наталі почала вчити її писати та читати. Дитина виявила неабиякі здібності й швидко засвоїла нові знання. Спеціально для Наталки почали випускати журнал "Задушевне слово" – для молодшого віку, і вона з великим захопленням перечитувала його, номер за номером. Найбільше подобалось дівчинці проводити час із батьком, який розповідав їй казки та різні цікаві пригоди. Н. Меньшова дуже любила своїх батьків, але з самого дитинства вона була ближчою до батька. Це видно з її особистих спогадів: "Я дуже любила маму, але вона була для мене якоюсь вищою істотою, ніж я: вона могла покарати мене, поставити в кут найвища кара, яка вживалася; могла зробити мені догану, від якої я плакала; могла – і це було найгірше – припинити розмовляти зі мною. Батько був щось зовсім інше: він був мій найближчий друг, якому я відкривала свою душу, якому я могла скаржитися на маму. І я почувала, що хоч мама була формально права, бо не можна, наприклад, смітити на підлозі, чи малювати олівцем на скатертині та багато тому подібного, але ж не можна було карати мене за це, лягати, або припиняти розмовляти... І мені часто здавалося, що мій батько, не засуджуючи маму, співчуває мені. І мій тісний дружній зв'язок із ним робився все міцнішим. Мати почувала це, іноді сміялася, іноді "ревнувала"; часто, коли ми сиділи утрьох за столом, вона, жартуючи, казала, що дві пари сіро-зелених очей завжди дивляться на неї і завжди у згоді між собою..." [10, с. 203]. Дмитро Петрович до кінця свого життя залишився найближчим другом, порадником і наставником для своєї доньки. Саме він, ще